

«КАДЫК БОЛ, ДИМА!»

Сес харым оолга буттун кезектерин тууштур талаш-была ховар кезишкени Медицина эртемниини ака-кежигун профессор Евгений Антонович Вагнерини уулу-туугазы-биле Перини медицина институтунун хирургия амниелгизини эмирлери чорут-каннар.

Айым хертен келген. Оолдар газыг баланы одагы октапканнар. Чуну-даа эскербэн Дима Климов оон чыныгы чедил келген. Частыш-кын болган соон дарым баланын бузунуу оолдун он бузунун дисконни үстүндө бритва-биле кезипкен ышкыш.

Одура шаапкан. Кезишкни дөрт шак 20 минута иштиле үргүчүзүн. Эмирлери сеп-нап туура-биле алырга, ол чедипкенни болган.

Шокалы оолду камгалап алырга оон эмирлер, эми сестралары киришкен. Олар-ныд аразыда — хирургтар Сергей Германович Суханов, Алевтина Юрьевна Гускова, Андрей Владимирович Роник болган эскер-даа бар. Олар оолду нивалде болуудан камгалап алды дөрт бүгү-дө чүдүлери кылганнар.

ЧУРУКТА: хирург С. Г. Суханов биле Дима Климов. Э. ЗАГЛАЕВТИН фотоу. СЭТА-ныц фотохроникази.

ЧАА ЫРЛАРНЫ ХҮЛЭЭП АЛГАН

Тыва АССР-ниң Композиторлар эвкеленини чыныда хөг-жүм, ыры хүлээп алыр комис-сия тыва композиторларныча чаа ырлары хүлээп алган. ССРЭ-нин улустун артызы А. Чыргал-оолдун В. Серен-оолдун сөзүгүе бижээн ийя-ликтиги ырына, В. Бүрбүн Тере-Хөл дугайында шүдүгүе

Чогаалчының орук демдеглелинден НАЙЫРАЛДЫҢ БУЛУҢУНДА

1. Экий, Мөңгүн-Тайга!

Чээрби беш чыл бурунгаар, минан Тыва радиоуни анык корреспондентизи турган. Кы-зыгарыклар хүнүгө үткүш-тур дамчыла кылыр дээр. Мугур-Аксынга буу-хаа чораш-нык мей. Ычан ол черини ширини, чараш бойдузун со-нуурга көр, оон чогу-биле көрөжир чы-даа алымайы, бүгү-дө сагыш-сеткил самолёт-та, агаар баксыраар болза, ол черге каш-даа холдуз олурар хире боорга, чалгыс хонгаш дедир чанылаан мей ийи.

Сагышкыга чүдө мейи мей-гилер-биле шимтинал алган белик даглар, боттарынни түр-дү чагаайы көрөстүнген дег, хүнге чайныканы артып калган чүе.

Алтай, тыва литературалар-ның найыралынын, ачымыла, бо уадаа Мөңгүн-Тайгага ба-за катал чорудум. Мөңгүн-Тайгайың белик бажы хүнге чайныканын чыгарды. Сактырга, төрөң чоңуңун ча-гай сагыш-чолун, оон маалы-рың кижилерини алдар-азың белик тутушкан, бүгүдө чайныканың көргүзүп турган-зы-даа.

Ол чер ширини, чараш бой-дустуг оран. Ында ол бойду-

зунга төлөткү кижилер чурт-тап турар. Ол дугайың анаа чораш чогаалчы буруу бот-тарынни олургуларыга иле-реткилэи. Баштайгы тыва очерктин автору, сурагды тыва чогаалчы Салчак Тока «Картыга чорашым» деп очери-гинде эне-баштай ол черини катангаатчы чараш чур-малын, ында чурттап турар кижилерини ажил-ишке шу-дургузун, сагыш-сеткилини байың, оларни чоргар. Чар-аш хевир-сирини чалгыс тола бижиш. Ол бузунун «Араттың сөзү» деп тоомунда угазы-ның суур-хевирни белик чур-түргүзүр. Мөңгүн-Тайгайың кырган хайлыг, долбаның чаактыг, белик сыныг кыста-рынга дөмөйлөп бижиш. А чо-гаалчы Кызыл-Эниң Кулажы база-ла ол оранга чорашы. Айда азы Марста келдиз бе деп болуп джафандар дилер чыгып турган. Мөңгүн-Тайга-йың бизилерни чамалаткан, бижиттинип олуруп берген ди-гаган. Лагын шышкыс би-жимал беш азыр ак сылдыс кедирип каан. Ол Бойдус-не-

ниң баштаанын бе? Чок. Ол Мөңгүн-Тайгайың маалы-лыг нонуна мейи тураскал бооп чалаан. Бүгү Тыва че-рге сурагжаан малчылар Са-ны-Ширн, Бүрүгү, Хорлуу уг-бай суугларың хевиртерини чалып чораш орден-лавыла-лап ол лагын бажында ча-латтыган, оон чалгалан салат дамчы, Мөңгүн-Тайга-йың бөгүгү мурамы сар-мыкчыларын, хойжуларын-ны, туугуларынни база кой, туугуларын бижүп, төлө-түп кижилер кылыр өстүрүп, нискинип турар маалы-лыгын хевиртерини чалып чорутулар чалаан. «Мөгөн-Бүр» советтун директору кылтыгың чорур энергияг үрөс, кашпайт Бүшү-Саар Араакаседа Ооржактын кел-диң үдө хевирни даастар сел-дизин база-ла Ак-Баштыгың ак алдын даштарыңды кылыр чалаан.

Алтай, тыва чечен чогаал байырлыгың хүнеринде Мөңгүн-Тайга дугайында, оон ажил-ишч, алыжыларын ду-гайында, ыры, шүдүктөр кайы.

Е. ТАНОВА.
(Улантылгы).

Төөгүнүң арыннарындан

УЛУУР-ХЕРЕЛ ДУГАЙЫНДА

Оон бээр 55 чыл эртен. Ычан аалымы Самагал-дайың Оваа-Баары деп черге турган. Ычангы бо-лушкунарың чамдыктарың дүн даа болган дег чарт билер мен, эскерлер эртен үсүн истери бүдүртүңей балап каапкан.

Бурунгаар көөдөдир хайы-дырып, үжүдө ээдинин хорам-хорам чаглыг, сүзүңүң чер-лерин шилеп дүлүп турган. Башкы ырак черден келер болганда хонгар чутуааңың, мынчанга, оон солун чутуааңың динчар болгай деп, атам ды-ка өөрүп турган.

Даргыс-даа келген, ды-накчылар белем. Мен база-ла үдө аргына туруушкан, ки-чээлди соугарга бердим. Улуур-Херелдин ийиң көрүм-ге, бижикел дүрт-сирини, бо-дунуң чалгың, дык чутуааңың, чалгыч-чагай анык уг бол-ган. Сарыг хамдан кылган булгар сукумни хувискаалың чаңыл дугайың, биктиңда а-тып алган болду. Ол сумка динчале чок-ла чүе чок са-зың, каравандың, солун, ба-лааңың.

Араттар кызылдеп дооскан, алам, атам сүңгүн белектерин чечин-даа чогаалган, даргыс-тең болуп турганда-ла дык-наа, оордаа — көрсөмүңкү-дө тарып эгилди. Улуур-Херел оорун эрттип калган. Аалчыга чыгык куудуру дөр бажыга чыккан, чаа чыгыг негел-биле атам ону нуглап каан. Ын-чалыда атам биле Улуур-Херелдин ач дугайында, бөрү дугайында, оон далааларың дугайында чутуааң дыкка үр болган, мен оон чамдыктың ужу-уутуаңны билиб-дөм да-мен, доостурун манавайн уу-даа калган мен.

Далааларыңда өтүп кел-римсе, улуз кижилер шага-ла туруп келген, шайлаан ор-дунгаар келген. Мен база-ла үдө аргына туруушкан, ки-чээлди соугарга бердим. Улуур-Херелдин ийиң көрүм-ге, бижикел дүрт-сирини, бо-дунуң чалгың, дык чутуааңың, чалгыч-чагай анык уг бол-ган. Сарыг хамдан кылган булгар сукумни хувискаалың чаңыл дугайың, биктиңда а-тып алган болду. Ол сумка динчале чок-ла чүе чок са-зың, каравандың, солун, ба-лааңың.

Араттар кызылдеп дооскан, алам, атам сүңгүн белектерин чечин-даа чогаалган, даргыс-тең болуп турганда-ла дык-наа, оордаа — көрсөмүңкү-дө тарып эгилди. Улуур-Херел оорун эрттип калган. Аалчыга чыгык куудуру дөр бажыга чыккан, чаа чыгыг негел-биле атам ону нуглап каан. Ын-чалыда атам биле Улуур-Херелдин ач дугайында, бөрү дугайында, оон далааларың дугайында чутуааң дыкка үр болган, мен оон чамдыктың ужу-уутуаңны билиб-дөм да-мен, доостурун манавайн уу-даа калган мен.

Далааларыңда өтүп кел-римсе, улуз кижилер шага-ла туруп келген, шайлаан ор-дунгаар келген. Мен база-ла үдө аргына туруушкан, ки-чээлди соугарга бердим. Улуур-Херелдин ийиң көрүм-ге, бижикел дүрт-сирини, бо-дунуң чалгың, дык чутуааңың, чалгыч-чагай анык уг бол-ган. Сарыг хамдан кылган булгар сукумни хувискаалың чаңыл дугайың, биктиңда а-тып алган болду. Ол сумка динчале чок-ла чүе чок са-зың, каравандың, солун, ба-лааңың.

Араттар кызылдеп дооскан, алам, атам сүңгүн белектерин чечин-даа чогаалган, даргыс-тең болуп турганда-ла дык-наа, оордаа — көрсөмүңкү-дө тарып эгилди. Улуур-Херел оорун эрттип калган. Аалчыга чыгык куудуру дөр бажыга чыккан, чаа чыгыг негел-биле атам ону нуглап каан. Ын-чалыда атам биле Улуур-Херелдин ач дугайында, бөрү дугайында, оон далааларың дугайында чутуааң дыкка үр болган, мен оон чамдыктың ужу-уутуаңны билиб-дөм да-мен, доостурун манавайн уу-даа калган мен.

Далааларыңда өтүп кел-римсе, улуз кижилер шага-ла туруп келген, шайлаан ор-дунгаар келген. Мен база-ла үдө аргына туруушкан, ки-чээлди соугарга бердим. Улуур-Херелдин ийиң көрүм-ге, бижикел дүрт-сирини, бо-дунуң чалгың, дык чутуааңың, чалгыч-чагай анык уг бол-ган. Сарыг хамдан кылган булгар сукумни хувискаалың чаңыл дугайың, биктиңда а-тып алган болду. Ол сумка динчале чок-ла чүе чок са-зың, каравандың, солун, ба-лааңың.

Араттар кызылдеп дооскан, алам, атам сүңгүн белектерин чечин-даа чогаалган, даргыс-тең болуп турганда-ла дык-наа, оордаа — көрсөмүңкү-дө тарып эгилди. Улуур-Херел оорун эрттип калган. Аалчыга чыгык куудуру дөр бажыга чыккан, чаа чыгыг негел-биле атам ону нуглап каан. Ын-чалыда атам биле Улуур-Херелдин ач дугайында, бөрү дугайында, оон далааларың дугайында чутуааң дыкка үр болган, мен оон чамдыктың ужу-уутуаңны билиб-дөм да-мен, доостурун манавайн уу-даа калган мен.

жи дээрин оон база бектык-тыкам. Улуур-Херелдин чү-дүдө кал олургулардан кө-рүтүдүңер.

Бөрү-биле демселди үзүк чок чорударың арга-кемче-терин мези бозум билгенниң эрчим арат-түмөңгө сүе ка-дып тодарагылап чутуааңың: чамыктың мурунда ол болу-нуң үргүчү тургалар (үң-гү-дөң) арай ырак хая, даш-тыг, чарыктарыг дагаларга, шаттарга чорур. Ындыг че-рге чораш бөрүңүң агураар ка-жар арга херс. Чүдү дээр-ге аңаар кижилер бөрүңүң тур-даның бажында эртти даң азырынни мурунда (имирити-турга) үңүп алган, бөрү-биле дөмөйлөшкөң үш удаа улуур. Оон бир минута хире манав-га, шимзиң чок болза, база үш удаа улуур. Аңаа харым чок болза, ол дагда бөрү чок деп билер аар.

Бөрүдү дагаларга улуурга бөрүлөр маңыканың кээрер, а чамдыктарың мит чок-даа чыл-быртан кээр. Улуур ортун ки-жи кызылдеп белек болза, олс халлап болур, мынчанга салган алымың тавары, онгу-ну-даа бөлөтөң алыр. Кашан бөрү хөл болза, баштай улуун уутуаар херс. Оон улайтыр улуушкан, өөр бөрү-даа чок кылып болур. Бөрүлөрг дегбесе-даа, дагын улуурга бөрү туур боор чүе.

Кокаарактың шак мыңаар аң-наарың үсө — эртен, ке-жээ, хүндөс чече-даа улуур-га бөрү келбесе.

Улуур-Херел дугайында С. К. Тока база бижкениң мончутулар билер болгай. Мези бо билиң сактымыш-кын ол авторуң чүдүгө не-мелде болу чалаан.

Н. КҮНЧҮН

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Республикага шонар булут-таар. Биче чаштаар. Динчи-роор. Дүне агаарың темпера-тура 7—12 градус чедерге. Чүдүс 19—14 градус чылдыр. Кызылга шонар булуттаар. Чазе чаш. Динчи-роор. Дүне агаарың температура 9—11, а хүндөс 19—21 градус чылдыр.

Кино

АВГУСТ 17-де
«НАЙЫРАЛ»: «Путешествие пана Клякса» (2-ги серия) 11.20, «Миланон в брачной корзинке» 9.30, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), 20.50 (узаткан) шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Андрейка» 12.40, «Внимание всем постаем» 14.30, 18.10, «Леккерство против страха» 16.20, 20.00 шактарда.
«ВОСТОК»: «Отроки во Вселенной» 10.00, «Катастрофу не разрешаю» 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.
«ПИОНЕР»: Киносборник № 151 9.20, 11.10, «Тайна золотой горы» 12.50, 14.50, «Со-сека» 16.30, 18.40, 20.40 (узаткан) шактарда.
«ЛЕТНИК»: «Совока из горала» 11.00, «О возвраще-нии зайчата» 13.00, 14.40, 16.20, 18.00, 19.40 шактарда.
«ЕНИСЕИ»: к/б: «Мульти-сборник» 16.00, «Улантылгы» 17.40, 19.30 (узаткан) шак-тарда.
АВГУСТ 18-де
«НАЙЫРАЛ»: «Рикша» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Совока» 13.30, 16.20, 18.10, 20.00 шак-тарда.
«ВОСТОК»: «Киносборник» 10.00, «Леккерство против стра-ха» 14.30, 16.30, 18.30, 20.30 шактарда.
«ЕНИСЕИ»: к/б: «Катастро-фу не разрешаю» 18.00, 20.00 шактарда.

ШЫНЧЫ ӨҢНҮҮВҮС ДУГАЙЫНДА СӨС

Чоокта чаа шериг албан-хүлээгеге ажилдагы ыттар өрөдир Кызыл Школы ор-денчегин Топ шериг школының эрденчеге доостурулазы бол-ган. Чүртүң алгы-аңгы шериг кезектерини боттарың дөрт давазың өңүктөр-биле кады чаа немелде күш келер.

Шериг: албаныңа хергелээр ыттар өрөдир Топ школа бо-дунуң төөгүзүңде алдарыг артынарың кири бижээ. Ол школа 1924 чылда баштай өөрөдиге-дүржүлалыг чер кылдыр тургустунган, уа-да-даа чуртка азы алгыч, ук-саалыг ыттар өстүр Топ школа бооп эскен. Ам мыңа-төөн европаның, казактын, орта азияны, муруту орус-туу болган каратерлер, өвчарклар, ротеверлер, деп-кың-бүрү уксаалыг ыттарын өстүрүп турар.

Ала-чүртүн Улуз дайыны-ның чылдарында ыттар улуз болган чүдүл херектерин күтүскени билер бис. Ынча бистиг дайнычылармыска ба-рың 70 муң хире харылаачы, танк чамдыктың, мина тыякчыны, катарчы, хай-тылчы, үргөдиги ыттар хай дузың чедирген. Олар 200 муң хире мелеэриңа чотугу-ар эрденчеге келдиң, дайың шүтүлгө барыс бир иккан хире балыккан дайныч-ларын үндүр дажылаа, муру-нуку шүтүмө миллион тоңа чүтүкү сөөрткөн, 4 миллион

инструктор Н. И. Бортияков бисти ыттарын барып көрүм-чө чалаан. Шүтүзүңүн үкө-клеткаларың эжинде олар-ны уксаалың, хар-назының, шалың айткан бижиктер, «Калың оварка. Атлант» деп табиякың чалыңа чедип келдиңиз. Эскерлерге болзагы улааттыр ээрбей, ол бисе көрүп алган, мыт-шимең чок олур.

— Бо эне-кары үткериң билер болгуш мытгаайы олур-ары олдуз — деп взвод ко-мандир бисе сагымдырга, холун карбаш кылдыга, ит өк-көс деп, туза киртип, чег-кени унаштыр өрү шурагы-лап эгелди. Оон чийи берен каратарында кылмы-клен болду.

Хайтыңың ыттар чотум-на мынды болур жуурау, бис оон деискээриниң тайбын байдалын үрөстөрүңиске хору-лаары олдуз. Ону шак-ла мыңаар өрөткөн бис. Полков-да өөрөдиге шалыңга барган-да олар база эскерин бээр-лер: мыңа оларны кылмың, чүтүлүң, «билиң» ажил-те-реске улаадың турар бис — деп, командир бисе тайылбыр-лайды.

Даразында полигонга кел-диңиз. Ында бир бажыңа со-газыңдан автомат туткан ки-жи көстү хонуп келген соин-га, боо дажың уңду. Шак ол кижи көзүңгө соңга дужу-че углай «Чалың» кызыр-ле диди. Ол ыттың дүргенин бо-луң ресакызың шүтүг каг-ла-дың. «Чалың» деп алыңа дөрт дугул турар болду. Доранан автоматтыг кижи ийя холун көдүрүп алган ба-жыңдан чүңү келди.

ДЕЛЕГЕЙ ЧЕМПИОНУНУҢ ТИЛЕЛГЕЗИ

ЛОНДОН, август 16. (СЭТА). Хөл шыдыраага де-легей чемпиону ат дээш улуз негектарың сески салыг Гарри Кларпартуң тилел-те.

ЫРЛАР СӨЗҮН ШЫНАРЖЫТСА

Бот-тымыңгы уран чүдү коллектатериниң ырлар чымдымы херөгеттинни тур-галың билер бис. Ынчангаш Ном үндүрер чер «Аялга» деп ырлар чымдымың парлан үндүргөн. Ында үеңи чеди номозиторларынниң ийи-бүрү ырларын кирген.

Сис беле аялга уткы-мыңар таалам-бел дүңгүн, бот-бот-тарга каластаңып турар. Эки-сесту ыр таалаңың дышпа-дыр. Күш-ажыл, найрал, тайбың, мынакыла дугайында кызылдеп-угадыңгыт ыр-лар бисте хөй. Сагыштың ыры-беле ажидаар, «Белек», «Өш-пес одум» болган эске-даа ырларга чон ыпак. Олар ки-жиңи хөй-адың көдүрер.

Чамдык анык композитор-лар сөзүң-даа, алганың-даа боттары бижип турар. Бо

Чырык черде чурттар Сылдыстар дег көвей, Ынчалыда чаштарыммы Милге тайбың шапкан. КОЖУМААК.

Аламыс дег эргим Ала-чүртү алган, Чолукт оң-а, совет чаштар Чоргаар азып чор бис.

ЧОЛДУГ ЧАШТАР

Сөзү болган музкамзы Каадыр-оол БЕГНИНИ

Марш темпазыга.

Чы - рык чер-де чурт-тар Сыл-
дус - тар дег ко - вей, Ын-
чал - за - дус чаш-тар-и - вейс Ы-
нак чур-ту чак-гыс: А - ба - вейс дегер

— гим А - да - чурт-ту ол -
— гап, Чол - дус - о - мак со -
— вет чаш-тар Чоргаар ол - ул чор
бис. А - бис. 2. Оң - бис.

ШЫН Редакцияның адреси: 667000. Кызыл. Шетиники болган Краченко куудуңу, бажы № 3, Телефоннары: редакторун 2-24-63, редакторун оралакчыларын 2-35-24, 2-33-35, секретариаттың 2-23-35, партийга амырал болган үстүрү кидилериниң 2-31-75, пропаганда болган совет үргүзү кидилериниң 2-37-13, чагаа кидилериниң 2-41-27, информация кидилериниң 2-20-60, культура кидилериниң 2-23-54; көлөз ажил-агы кидилериниң 21-47, — редакторларын 2-27-41, бухгалтерияны 2-12-45.